

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	
Изходящ №	дата ..... 201 г.
Входящ № <u>256</u>	дата <u>11.09.2022</u> г.
София 1113, Бул. Шипченски проход № 52, бл. 17 тел.: 02/ 979 29 98 ; факс: 02/ 870 21 91	

Рецензия

за научната дейност на доц. д-р Олга Тодорова Тодорова

във връзка с участието ѝ в конкурс за заемане на академичната длъжност професор

от проф. д. и. н. Надя Данова

На обявения в брой 111 на „Държавен вестник“ от 31.12. 2021 г. конкурс за заемане на академичната длъжност професор по професионално направление 2.2. История и археология, специалност „История на България (Социална история, XV - XVIII в.)“ - за нуждите на Секция „Българите, Османската империя и Европа“ при Института за исторически изследвания на Българската академия на науките се е явила като единствен кандидат доц. д-р Олга Тодорова Тодорова.

Олга Тодорова е родена на 13. 05.1957 г. в София. През 1982 г. завършва висше образование в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Като редовна докторантка по „История на културата на българския народ, XV-XVII в.“ в Института по история, днес - Институт за исторически изследвания, работи по дисертационния труд на тема „Православната църква и българският народ през XV-третата четвърт на XVIII в.“ и в резултат на успешната му защита придобива през 1987 г. научната степен „кандидат на историческите науки“ (доктор). В последвалите години преминава през степените проучвател, н.с. II ст., н.с. I ст. и ст.н.с. II ст. В момента заема длъжността доцент в секция „Българите, Османската империя и Европа“ на Института за исторически изследвания. Благодарение на своята упорита и целенасочена работа, както и на специализациите си Институт за славяноведение и балканистика в Москва, Център по османистични изследвания „Скилитър“ към Нюнам колидж, Кеймбридж, Великобритания и в Башбаканлък архиви, Истанбул тя повишава своята квалификация на историк – османист. В резултат на своята професионална подготовка и добросъвестен труд тя се утвърди като многоуважаван историк-османист, дал значителни приноси на полето на българската, балканската и османската история. Отличната ѝ езикова подготовка позволяват нейните изследвания да бъдат изградени на обширна база от първични извори, сред които особено място заема документацията на османотурски език. Обща отличителна черта за нейната научна продукция е съобразяването с постиженията на българската и световната наука, както в областта на теорията, така и по отношение на фактологията в изследваното поле. Изключителната ѝ

прецизност в работата с изворите и уменията ѝ да ги ситуира в конкретния исторически контекст, придават на нейните текстове облика на убедителна реконструкция и осмисляне на миналото, обогатяващи представите ни за процесите, протекли по нашите земи и техните актьори.

Основните акценти в нейната обемиста научна продукция позволяват да бъдат открити няколко тематични кръга. Като първа група изследвания се очертават тези, които хвърлят светлина върху **социалните структури и социалните отношения** в българските и балканските провинции на Османската империя през XV - XVIII в. Към тази група принадлежат изследванията под № 1, 4, 12, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 и 30 от списъка на публикациите. Централно място в този проблемен кръг заемат изследванията, посветени на домашното робство в Османска Румелия – един феномен в социалната история, без опознаването на който представите ни за миналото на обществото ни остават незадоволителни, тъй като робството в османската държава не е маргинално явление и има своето място както в частния, така и в обществено-политическия живот. Макар и най-трайно и широко разпространената форма на робство не само в рамките на цялата Османска империя, но и в българските ѝ провинции, до този момент домашното робство не ставало обект на самостоятелно изследване в българската историография и то е въведено в нея именно от доц. д-р Олга Тодорова. Изследваният проблем има особено значение и поради това, че в Ново и Найново време феноменът робство се оказва от огромно значение за осмислянето на целия османски период от българското минало заради неговата емблематичност и функциониране в общественото съзнание, деформирайки представите за този период, както и поради съществуващите обяснителни модели, отреждащи на робството ролята на главен виновник за много от неблагоприятията в историята ни.

Сред изследванията на доц. д-р Олга Тодорова на това изследователско поле важно постижение е излезлата от печат през 2021 г. нейна монография, посветена на домашното робство и робовладението в Османска Румелия, която е плод на дългогодишна задълбочена работа. Монографията е построена на базата на анализа на огромен масив от първични извори, сред които първенстващо място заема османската документация - документите на османската централна власт - текстове на султански законници, издавани по различни поводи султански фермани, фетви, документи от частноправно естество, извлечени от сиджилите - протоколните книги на местните кадийски съдилища, като особено пълноценно са използвани сиджилите от

София, Русе и Видин. Привлечени са източници от неосмански произход: западноевропейски, балкански и домашни, сред които има пътеписи, мемоари, писма, дипломатически доклади, жития, кондики, приписки, фолклорни записи и пр. Широко е използван документален материал от българските книгохранилища, както и българският периодичен печат от XIX в. Структурата на труда е удачно избрана и тя позволява на авторката да проникне във всички пластовете на тази сложна проблематика, давайки ѝ възможност да проследи генеалогията на изследваните явления, както и да разкрие механизмите на функциониране на различните исторически фактори, изиграли роля за надделяването на една или друга тенденция в историята на домашното робство. Териториалните граници на изследването се покриват със земите на днешна България и най-близката им периферия. За негова долната хронологическа граница служат годините от края на XIV – началото на XV в. – времето на османското завладяване на България и Централните Балкани, а за горна граница се приема средата на XVIII в., представляваща своеобразен вододел в османската история и в историята на робството в балканските владения на империята. Взети са предвид и събития около 1877/78 г., които намират място в заключителната част на труда.

Проблемите, на които авторката фокусира последователно вниманието си, са подбрани удачно и те са базисни за всестранното разкриване на същността и функционирането на изследваната институция. Тяхното прецизно обсъждане ѝ е дало възможност да представи по убедителен начин едни немалобройни, но отсъстващи до този момент от историята хора, боравейки главно с инструментариума на социално-правната и социо-културната история. Първият проблем, на който авторката отделя място, е предисторията на изследваната институция – робството в ислямския свят в предосманската епоха и формирането на шериатската робска парадигма, съществувала още от първите векове на исляма и функционирала съобразно норми и правила, закрепени в шериатското право и неговия източник Корана, действали до епохата на Танзимата.

Вторият въпрос, върху който авторката фокусира вниманието си, са източниците за охранване на робския институт и етническият състав на робите, очертавайки в историята на институцията три основни периода: 1/ епохата на завоеванието и утвърждаването на османската власт на Балканите (XIV - ок. средата на XV в.), когато сред домашните роби преобладават представителите на балканските народи, включително и българите; 2/ от средата на XV-XVIII в.), когато робският контингент се запълва главно за сметка на военнопленници от Европа, Африка и Азия; 3/ епохата на

Късната империя (края на XVIII - XIX в.), когато етническият спектър на робите рязко се стеснява и се свежда най-вече до чернокожи африканци и бели неволници от Кавказ. Очертано е незначителното като численост след средата на XV в. българско присъствие в редиците на домашните роби. Направен е опит да се прокара ясна разграничителна линия между статута на робите – от една страна, и този на огромната част от българското население – от друга страна, като нормираните от шерията права, с които българите разполагали в качеството им на немюсюлмански поданици (зимми) на империята, са съпоставени със статута на робите чужденци.

Друг съществен проблем, на който е отделено внимание в монографията, са етапите и механизмите на интеграцията на робите в османската среда. Проследява се индивидуалният път от „гражданската смърт“, каквато представлява заробването до „възкресяването“ на редица лица като пълноценни членове на обществото. Следващ важен въпрос, фокусира вниманието на авторката, е съдбата на неинтегрираните роби до средата на XVIII в. Обект на специално внимание са чернокожите роби, броят на които става осезателен през XVI в., а през XIX в. става доминиращ сред неволниците. Особено интересна с оглед историята на менталността са страниците на книгата, посветени на темата за чернокожите в българското образотворчество през XIX в., като се подчертава неговата еволюция. В изследването е отделено специално място на профила на румелийския робовладелец. Изнасят се данни за 211 пълнолетни робовладелци от София от средата на XVI до средата на XVIII в., като се коментират проблемите за социалната дифузия на робовладението и отношението на робовладелците спрямо техните роби. Напълно основателно се насочва вниманието и към синхронните робства, съществували в и извън османската държава, което дава възможност за правене на паралели между робството в империята и робството в останалия свят. Много важни са и данните за съществуващото в късносредновековна и ранномодерна Европа робство, като се посочват множество примери за православни и мюсюлмани роби в християнска Европа чак до Великата френска революция. Под формата на епilog към книгата О. Тодорова спира вниманието си на историята на изследваната институция от края на XVIII и XIX в. - време, преминало под знака на модернизацията и промените в буржоазен дух. Ценен компонент от заключителната част на изследването е обсъждането на проблема за отгласа на правителствените мерки за ограничаване на търговията с роби в българския периодичен печат от XIX в. Крайно интересни са прецизните наблюдения върху палитрата от оценки за робството в

зависимост от общия идеологически контекст при авторите на публикациите. Лансира се убедителната теза, че в събитията от навечерието на Освобождението довеждат до конвергенцията на двете „турски робства“ – буквалното и метафоричното – в общественото съзнание. Така със своя текст Олга Тодорова дава еднозначно отрицателен отговор на будещия днес спорове въпрос дали османският период може да бъде определен като робство. Действително, под османска власт българите, както и останалите християнски народи в Османската империя, реално били, а и се чувствали потиснати в твърде много отношения, но далеч не всяко потисничество може да бъде диагностицирано като робство. Убедително се доказва, че през петте века османско господство в огромната си маса българите не били роби и в Османската империя роби са били предимно чужденци. Монографията на Олга Тодорова е посветена на значим проблем от историята на нашия регион, който е разработен на базата на издирени и осмислени от авторката извори. Привлеченият нов документален материал, съчетан с безспорната култура и професионални умения на историк, са позволили на авторката да надгради познатото ни за населяващите нашия регион общества. Проведеният от нея вещ и съобразен със съвременното развитие на науката анализ на изворите, има за резултат несъмнено ново знание в областта на социалната история. Книгата ѝ представя една убедителна картина на непознати сегменти от населението на Балканите и допринася за уплътняването на представите ни за социо-културните процеси протекли по нашите земи в началните векове на османското владичество, запълвайки съществена празнина в българската и балканската историография. Плод на добросъвестна, задълбочена и висококомпетентна работа, книгата на доц. д-р Олга Тодорова отговаря на всички изисквания към един хабилитационен труд.

Предшестващите появата на монографията текстове на О. Тодорова, посветени на темата за домашното робство, осветляват различни аспекти на този значим проблем в историята на нашия регион като историографските аспекти на темата, съдбата на робите военнопленници през XVII в., съдбата на жените робини, трафикът на роби, интегрирането на робите в османското общество или случилото се с неинтегрираните роби бегълци и пр.

Към този проблемен кръг спада студията, посветена на хаджилъка, даваща отговор на въпросите за относителния дял на хаджиите в мюсюлманското общество, за „нормата“ на хаджилъка, за социално-икономическия профил на мюсюлманския хаджия и социалните функции на хаджилъка. Показва се как наред с чисто религиозната си роля, хаджът изпълнявал още две важни функции, допринасяйки за

смекчаване на социалните напрежения и спомагайки за преразпределянето на икономически и престижни ресурси между членовете на османското общество. Разкрита е и ролята му на интегративен инструмент, чрез който новопомюсюлманчените разчитали да улеснт своята интеграция в мюсюлманската общност. Оспорено е популярното виждане за „елитарния“ характер на хаджа, като успоредно с това той е представен като инструмент за сплотяване на мюсюлманската общност в глобален и локален план. Към този проблемен кръг спада и студията, посветена на немюсюлманските вакъфи, в която се обсъжда темата за християнската рецепция на една незадължителна за немюсюлманите, от законова гледна точка, шериатска институция като вакъфа. Изтъкнати са произтичащите от тази рецепция юридически и практически проблеми, пред които се изправят християните във връзка с църковните вакъфи.

Като втори проблемен кръг се очертават изследванията, посветени на **етно-религиозните отношения, християнството и исляма на Балканите** (№№ 8, 9, 10, 15, 22), в които се прави опит да бъдат представени неизследвани или слабо изследвани измерения на определящия физиономията на османската епоха християно-мюсюлмански „конфликт-контакт“. Такава е студията, в която е представена консумацията на алкохол през XV-XVIII в. като фактор колкото разделящ, толкова и сближаващ християните и мюсюлманите. Тук спада и студията, базирана на няколко приписки от ръкописи, която разкрива солидарните действия на пловдивските християни и мюсюлмани срещу общия им враг кърджалиите. Към този проблемен кръг спада и студията, базирана на текста на серския свещеник Синадинос от XVII в., позволяващ на авторката да разкрие легитимизма на някои православни поданици към османската власт.

Няколко текста са обединени от задачата да хвърлят допълнителна светлина върху **историята на манталитетите** (№№ 2, 16, 18, 29) Към тях спада студията, анализираща образа на евреина в българската книжнина - студия, която е сред първите изследвания в България в областта на имагологията. Тук са студиите, посветени на разбиранията на Софроний Врачански за религията на „другите“, както и текстът разкриващ сексуализацията на религията на „другия“. Авторката посвещава на проблема менталност и текста си, проследяващ еволюцията на образа на „черния арапин“ в нашата българската продукция. Всички тези текстове обогатяват представите ни за българското образотворчество за „другостта“ през епохата на изграждането на

националната идентичност, анализирайки причините, допринесли за възникването на тези стереотипизирани и в повечето случаи негативни образи. В случая става дума не за самоцелно изследване на образотворчеството, а за напълно осъзната необходимост от опознаване на явлението с цел да бъдат неутрализирани негативните стереотипи.

Отново пионерски и също с несъмнено обществено значение са изследванията на Олга Тодорова, посветени на **история на жената, детето, брака и семейството** (№№ 3, 4, 5, 6), в които се обсъжда възрастово-половото деление на обществото през XV - XVIII в. В ценната си студия, посветена на взаимоотношенията деца-възрастни на базата на богат изворов материал от български, османски и чуждестранни източници авторката реконструира правния статут на децата, както и реалния им статус с неговите конфесионални и полови специфики. Въз основа на изнесените данни тя заключава, че през изследваните векове и в изследвания ареал статутът на детето притежавал характеристики, типични за прединдустриалните общества, и че култивирането на едно по-уважително и внимателно отношение към подрастващите тепърва предстояло. В други свои текстове тя разкрива мястото на жените в публичния живот и стига до убедителния извод, че макар и бидейки далеч от равенство с мъжете, жените през османския период не били абсолютни аутсайдери от публичния живот. Специални изследвания са посветени и на позициите на представителките на някои от най-маргиналните социални категории през същия период - проституиращите жени и робините. Разкрива се пъстрият състав на проституиращите, като се посочва, че сред тях освен жени от най-маргиналните слоеве като циганки с номадски или полуномадски стил на живот и робини, има и уседнали свободно-родени християнки и мюсюлманки, като очертава и профила на техните клиенти еничари, търговци и неженени мъже. Подчертава се, че проституцията служела като сериозен социален отдушник, поради което османската държава не я признала открито, но и не я забранявала.

Историята на православната църква и култура през османските векове е в центъра на вниманието на О. Тодорова в публикациите ѝ под №№7, 20, 21, в които се прави опит за изграждане на по-общо виждане на мястото църковния институт в социалното пространство. Вглеждайки се в данните за позициите на православното духовенство в рамките на османската социална структура и в рамките на т. нар. система миллет, авторката стига до извода, че поради алиенацията на висшите духовници, предимно гърци по произход, от българското им паство, на местна почва Църквата не

успява да реализира напълно потенциала си на обществен лидер. Единствено благодарение на българското по произход низше духовенство тя остава продуктивна на долните етажи на българското обществено пространство, което неминуемо определя и нивото на българския културно-религиозен живот. Опирайки се на хрониката на споменатия свещеник Синадинос, авторката представя енорийския живот в Централните Балкани през XVII в. А ситуирането на две гръцки прписки с подписите на търновски митрополити от първата половина на XVIII в. в контекста на епохата й позволяват да направи убедителна реконструкция на социалните и политическите реалности в Арбанаси и В. Търново и да обогати представите ни за ролята на църквата в правораздаването.

В научната продукция на О. Тодорова като отделен проблемен кръг се обособяват публикациите, посветени на **релацията между история и фолклор**. Към него могат да бъдат причислени заглавията под №№ 2, 10, 14, 29. В тези текстове, посветени на отделни личности като „Силният Склав“, етно-религиозни общности като евреите, расови групи като чернокожите роби или процеса на ислямизацията, се прави внимателно разграничение между историческите реалности и тяхното отражение във фолклора, като се посочват фрапиращите често несъответствия между тях. Обсъждат се мотивите, накарали безименния автор да се отдалечи от реалностите, като убедително се поставя акцент на възпитателните и защитните функции на фолклора по отношение на вяра и етнос. Приемливо е и твърдението на авторката, че в условията на чуждо и неверно господство българският фолклор е играл ролята не на „огледало“, а по-скоро на целенасочен художествен „коректив“ на действителността. Същевременно се подчертава, че на преден план излиза патриархално-нормативната функция на фолклора, като народният творец се старае на всяка цена да защити авторитета на „силния“ пол и да представи склонността към религиозно предателство и податливостта на изкушение от един по-сигурен и богат живот след конверсията за грехове, присъщи на „слабия“ пол.

Макар и да не заемат значимо място в научната продукция на доц. д-р Олга Тодорова, някои **проблеми на историографията** са привлекли нейното внимание и тя им е посветила свои текстове (№№ 1, 11, 23). В един от тези текстове тя оспорва убедително тезата на Христо Гандев, че миграциите на българи-християни от селския хинтерланд на Видин към самия град от края на XVII - началото на XVIII в, са доказателство за старта на един процес на „българизация на градовете“, дължащ се на

икономическия подем и укрепващото културно и религиозно самосъзнание на българското християнско население през онази епоха. Опирайки се на османски и австрийски източници, авторката достига до извода, че „нахлуването“ на българи от селската околност във Видин не било предизвикано от някакво бурно развитие на българската икономика и общество, а по-скоро мигрантите били привлечени от по-ниските цени на имотите в сериозно обезлюдения и опустошен след австрийската окупация град. На историографски проблеми е посветена и една студия, в която са анализирани в съпоставителен план съвременните български и чуждестранни изследвания върху робството в Късната Османска империя. Критичен историографски преглед на основните български и чужди постижения и дефицити при изучаването на различните видове робства в османския свят се прави и в споменатата монография за домашното робство.

Като отделна група се очертават и изследванията на О. Тодорова, посветени на някои отделни **личности** (№№17 и 31). Такъв е текстът, привличащ вниманието върху живота и творчеството на Фани Блънт, съпруга на дългогодишен виден британски консул на Балканите през втората половина на XIX в. и консулска дъщеря, родена и отраснала в Османската империя. Въз основа на публикувани и непубликувани източници авторката обрисова ежедневието на една дипломатическа съпруга в Късната Османска империя и едновременно с това хвърля светлина върху посредническата роля, която Ф. Блънт играе за своя съпруг, помагайки му да заздравя и разшири своите връзки в дипломатическите среди и сред местното население и елити. Обект на вниманието на О. Тодорова са и личността и творчеството на авантюриста Осман бей – Фредерик Милинген, който оставя следи в балканската история, без да е привличал досега вниманието на историците.

Олга Тодорова е автор на 42 статии в справочника „Кой кой е сред българите XV-XIX в.“ - едно изключително полезно за специалистите и масовия читател издание. Участва в редакционната колегия на реномираното списание *Bulgarian Historical Review*. Автор е на две части от изданието през 2004 г. в София колективен труд „История на българите“. Научната ѝ дейност включва и 6 рецензии за новоизлезли в чужбина книги в научната ни периодика, както и предговори към научни издания. Участва като съставител и редактор на 7 авторитетни научни издания.

Дългият списък от имена на български и чужди автори, които цитират трудовете на Олга Тодорова е едно важно свидетелство за авторитета, на който тя се радва сред

своите колеги. Свидетелство за това уважение е и участието ѝ в над 10 български и интернационални колективни научни проекта. Тя има над 10 участия в национални и международни научни форуми. Била е научен ръководител на един успешно защитил дисертацията си докторант. Преподавателският ѝ опит след 2000 г. включва един лекционен курс от 60 уч. ч, един магистърски от 60 уч. ч. и един бакалавърски курс в СУ"Св. Кл. Охридски" от 90 уч. ч. С научната си дейност тя отговаря на критерия изисквани точки за академичната длъжност професор.

Въз основа на изложените по-горе оценки за научната дейност на Олга Тодорова подкрепям убедено нейната кандидатура за академичната длъжност професор.

София, 10.04.2022 г.

Рецензент:

Проф. д. и. н. Надя Данова